

УДК 349.6

НАУКОВІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОВІДНОСИН СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ ЯК БАЗИС ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

Марина ДЕЙНЕГА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України

SUMMARY

The article analyzes the basic scientific models of the development of relations between society and nature, proposed by famous scientists at various historical stages. In particular, the content of the scientific model of J. Forrester, the concept of the "limits of growth" D. Meadows, the strategy of "sustainable development" by Leicester R. Brown, the paradigm of biocentrism M.V. Gusev. The results of the study determined the influence of these models of development of relations between society and nature on the formation of natural resource law.

Key words: natural resource law, relationship between society and nature, scientific models, limits of growth, sustainable development, biocentrism.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основні наукові моделі розвитку взаємовідносин суспільства і природи, запропоновані відомими вченими на різних історичних етапах. Зокрема, розкрито зміст наукової моделі Дж. Форрестера, концепції «меж зростання» Д. Медоуза, стратегії «сталого розвитку» Лестера Р. Брауна, парадигми біоцентризму М.В. Гусева. За результатами дослідження визначено вплив зазначених моделей розвитку взаємовідносин суспільства і природи на формування природоресурсного права.

Ключові слова: природоресурсне право, взаємовідносини суспільства і природи, наукові моделі, межі зростання, сталий розвиток, біоцентризм.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. вплив суспільства на природу сягнув таких масштабів, що постало питання про перспективу збереження людства на планеті у зв'язку з наростаючою екологічною катастрофою. Саме у цей час у працях світової наукової спільноти з'являються дослідження моделей розвитку взаємовідносин суспільства і природи.

Взаємодія суспільства і природи – це об'єктивно існуюче явище. Природа виникла раніше, ніж суспільство, яке є породженням природи. Природа розвивається за об'єктивними законами, тоді як суспільство функціонує на основі законів соціального розвитку. Людина є безпосередньо природною істотою, вона і підкоряється біологічним законам, є вінцем розвитку природи, оскільки належить до вищого біологічного виду. Але водночас людина виступає й істотою, а тому суспільство розглядається як сукупність організованих людських соціальних організмів.

Процес взаємодії суспільства і природи здійснюється на основі певних закономірностей. Так, суспільство не може існувати без природи, оскільки природні блага забезпечують життєдіяльність людини. Водночас і природа потребує діяльності суспільства. Ці процеси відбуваються як природним шляхом, так і штучно через активну діяльність людини, за якої виникають певні суспільні відносини, що регулюються правовими приписами [1, с. 8]. Однак у разі втручання людини у природні процеси вона повинна максимально враховувати закони розвитку як окремих природних ресурсів, так і закони функціонування довкілля загалом, адже усі природні об'єкти перебувають у постійному й нерозривному природному зв'язку, який не можна порушувати в інтересах тієї ж людини.

Метою статті є дослідження змісту наукових моделей розвитку взаємовідносин суспільства і природи, а також визначення впливу зазначених моделей на формування природоресурсного права.

Виклад основного матеріалу. Перші наукові роботи з проблем розвитку взаємодії суспільства і природи розро-

блялися за підтримки міжнародної неурядової організації Римського клубу, заснованого у 1968 р., основними цілями функціонування якого є: виявлення найбільш важливих проблем, що визначатимуть майбутнє людства на основі комплексного та перспективного аналізу; оцінка альтернативних сценаріїв майбутнього; розробка практичних рішень виявлених проблем; стимулювання суспільної дискусії; ефективні заходи для поліпшення майбутніх перспектив [8, с. 126].

На початку 70-х рр. ХХ ст. за пропозицією Римського клубу фахівцем в області теорії управління, професором Массачусетського технологічного інституту Дж. Форрестером була опублікована книга «Світова динаміка» (1971 р.) [9], у якій викладено одну з перших наукових моделей розвитку взаємовідносин суспільства і природи: подальший розвиток людства на фізично обмеженій планеті Земля призведе до екологічної катастрофи у 20-х рр. ХХІ ст.

Подальші дослідження, проведені під керівництвом учня Дж. Форрестера Д. Медоузом, викладено у книзі «Межі росту» (*The Limits to Growth*) (1972 р.) [8]. Модель розвитку взаємовідносин суспільства і природи Д. Медоуза («World 3») продовжувала основні ідеї свого попередника, була заснована на результатах дослідження довгострокових наслідків глобальної тенденції зростання населення, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання природних ресурсів та забруднення довкілля.

Модель «World 3» Д. Медоуза фактично заклала основи сучасної концепції «сталого розвитку». Вона висунула дві принципові тези: 1) якщо існуючі світові тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруднення довкілля залишаться незмінними, то протягом наступних років, приблизно у середині ХХІ ст., буде досягнута фізична межа зростання на планеті Земля з подальшим різким та неконтрольованим зменшенням населення та економічним занепадом і деградацією екологічних систем; 2) існує можливість змінити ці тенденції фізичного зростання і перейти до стану економіч-

ної, соціальної та екологічної стабільності, що буде «стало розвиватися» й надалі у майбутньому: йдеться про зміну свідомості людей, освоєння ними системного мислення [8, с. 127].

У науковому дослідженні Д. Медоуза було проведено порівняння двох категорій – «зростання» (*growth*) та «розвиток» (*development*). Так, під зростанням учений розуміє збільшення обсягів шляхом тієї чи іншої переробки сировини, тоді як розвиток визначає, передусім, як розширення та реалізацію потенційних можливостей. Якщо зростання передбачає збільшення за кількісними параметрами, то розвиток полягає у покращенні або зміні якості. Зважаючи на це, суспільство повинно адаптуватися до такої парадигми розвитку, як «сталий розвиток» [8, с. 129].

Концепція «меж зростання» отримала остаточне оформлення наприкінці 2004 р. в оновленому дослідженні Д. Медоуза «Межі зростання. 30 років потому» (*Limits to Growth. The 30-Year Update*) [6], що базувалося на останніх даних ученого про тенденції розвитку людської цивілізації на планеті, удосконаленій моделі та новітній методології системної динаміки. Медоуз Д. дійшов до висновку, що взаємовідносини суспільства і природи мають ґрунтуватися на глобальному партнерстві: «Світ ніколи не зможе зменшити екологічне навантаження до сталого рівня, якщо в основі цього не буде глобального партнерства. Не уникнути катастрофи, якщо люди не навчаться ставитися до себе та до інших як до частинок єдиної інтегрованої глобальної системи. Співчуття слід виявляти завжди, воно необхідно тут і зараз, у будь-якому місці та будь-який час, зокрема й у далекому майбутньому. Людство повинно прагнути того, щоб залишити майбутнім поколінням живу планету» [6, с. 303].

Відігравши роль каталізатора у дослідженні глобальних екологічних проблем сучасності, концепція «меж зростання» поступила місцем стратегії «сталого розвитку». Людство усвідомило необхідність формування підґрунтя для забезпечення подальшого розвитку, зважаючи на обмеженість запасів природних ресурсів та шкідливість впливу суспільства на природу. Усвідомлення важливості цього завдання призвело до формування окремої концепції і теорії сталого розвитку.

Ще у 1987 р. під керівництвом директора Інституту всесвітнього спостереження Лестера Р. Брауна була розроблена концепція «сталого розвитку» (*sustainable development*) [5] – розвитку, що задовольняє сучасні потреби людства, водночас не руйнуючи можливості задовольняти свої потреби для майбутніх поколінь. Основним викликом третього тисячоліття, як стверджує Лестер Р. Браун, має стати трансформація економічної, екологічної, соціальної і духовної сфери суспільної діяльності, зміна соціальної та економічної систем так, щоб вона не руйнувала природних екологічних систем, які є основою розвитку [5, с. 7].

Модель «сталого розвитку» взаємовідносин суспільства і природи нині є загальновизнаною стратегією. Перехід до стратегії «сталого розвитку» означає поступове забезпечення цілеспрямованої самоорганізації суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах, тобто суспільний розвиток повинен характеризуватися економічною ефективністю, екологічною безпекою та соціальною справедливістю. «Сталий розвиток» визначається як поліпшення якості життя людей у межах збалансованих екологічних систем. При цьому навколишнє природне середовище розглядається не як джерело ресурсів, а як фундамент життя [5, с. 12].

Концепція сталого розвитку отримала подальше вдосконалення у документах Міжнародної конференції щодо навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. На ній було прийнято історич-

не рішення про зміну курсу світового розвитку – Світова програма дій «Порядок денний на ХХІ ст.», що визначила основні засади концепції сталого розвитку, принципи якої («Цілі розвитку тисячоліття») затверджені на Саміті Тисячоліття ООН у 2000 р., висвітлені у Декларації Тисячоліття ООН і остаточного закріплені у 2015 р. у Порядку денному ООН «Глобальній програмі із забезпечення сталого майбутнього до 2030 р.». На заміну «Цілям розвитку тисячоліття» прийшли нові «Цілі сталого розвитку» щодо забезпечення збалансованості всіх трьох компонентів: економічного, соціального та екологічного. У Порядку денному ООН оголошено про готовність зберегти планету від деградації, насамперед, за допомогою впровадження раціональних моделей споживання і виробництва, раціонального використання природних ресурсів і життя невідкладних заходів у боротьбі з екологічною кризою [3, с. 9]. Серед принципів сталого розвитку нагальними є: відновлення екосистем; забезпечення збереження і раціонального використання природних ресурсів, стійких моделей їх споживання; зупинення процесу втрати біорізноманіття тощо.

Протягом багатьох століть домінуючим світоглядом людства щодо навколишнього світу і його місця у цьому світі був антропоцентризм, концепція, за якою в центрі уваги знаходиться людина та її потреби, тільки людина має цінність, а отже, людина має моральний обов'язок тільки перед людьми. Людина прогиставлялась усім іншим істотам на землі, вважалось звичайним, що всі інші істоти не мають самостійної цінності [7, с. 29].

Сьогодні антропоцентризм розглядається як негативна форма світогляду. За словами М.В. Гусева, антропоцентризм є одним із різновидів дискримінаційних поглядів, що не відповідає вимогам істинної етики. Антропоцентризм показав себе неспроможним і як філософія, і як науковий підхід до визначення статусу людини у природному середовищі, і як практичне керівництво до дії, що виправдує будь-які вчинки людини щодо інших живих форм. Антропоцентризм орієнтував суспільство на максимальне споживання; людина розглядає природне середовище, природні ресурси як невичерпне джерело матеріальних благ [2, с. 3].

Розвиток технології, розкрадання природних багатств, забруднення навколишнього середовища призвело до необхідності пошуку нових світоглядних орієнтирів, які б не протиставляли людину природі.

Підкреслюючи необхідність пошуку прийнятної балансу у відносинах між суспільством і природою, М.В. Гусев виступив із парадигмою біоцентризму, одне з найважливіших положень якої полягає в тому, що потреби людини повинні бути задоволені лише настільки, наскільки вони не зачіпають різноманіття життя на Землі, що забезпечує динамічну рівновагу біосфери, до якої генетично адаптована людина [2, с. 5; 4, с. 182].

Гусев М.В. стверджував, що біоцентризм є найбільш етичною філософською концепцією, натомість концепція «все для людини» втрачає силу. Біоцентризм, на думку вченого, передбачає, що не один вид або кілька видів, а все живе має право на існування, що саме біос, а не просто людина повинна бути в центрі уваги. Права біоса слід захистити в законодавчих документах [2, с. 6]. Біоцентричний підхід до розуміння ролі і місця людини в природі допоможе правильно вирішувати й питання екологічного характеру.

Висновки. Усунення глобальних екологічних загроз вимагає консолідації дій усього світового співтовариства, вироблення міжнародних правових актів, спрямованих на забезпечення сприятливого навколишнього середовища в умовах зростаючих темпів експлуатації природних ресурсів, посиленні техногенного впливу на навколишнє середовище. Тільки дослідивши моделі розвитку взаємовідносин

суспільства і природи, можна правильно вибрати найбільш ефективний механізм такої взаємодії, що забезпечить стійке, комплексне, раціональне використання природних ресурсів. При цьому таке використання природних ресурсів можливо лише за наявності системи норм, що об'єктивовані у нормативно-правових актах природоресурсного права.

Список використаної літератури:

1. Анісімова Г.В. Взаємодія суспільства й природи – об'єктивна передумова виникнення екологічних відносин і екологічного права / Г.В. Анісімова // Екологічне право України : Підручник / За ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х. : Право, 2009. – С. 5–14.
2. Гусев М.В. Обращения к человечеству / М.В. Гусев // Науки о жизни и образование. Фундаментальные проблемы интеграции : материалы конференции (2009 г.). – М. : МГУ имени М.В. Ломоносова, 2009. – С. 3–7.
3. Калинин И.Б. Системность взаимодействия общества и природы как основа самостоятельности природоресурсного права / И.Б. Калинин // Природоресурсное право : учебное пособие. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2009. – С. 8–16.
4. Карташова Е.Р. Биоцентризм и устойчивое развитие / Е.Р. Карташова, А.И. Олескин // Вестник Российского философского общества. – 2005. – № 4 (36). – С. 181–184.
5. Лестер Р. Браун. Виклики нового століття / Лестер Р. Браун // Стан світу 2000. – К. : Интел-сфера, 2000. – С. 3–22.
6. Медоуз Д. Пределы роста : 30 лет спустя / Д. Медоуз, Дон. Медоуз, Й. Рандерс ; пер. Е. Оганесян. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2007. – 342 с.
7. Мейер Дж. Биозтика и образование / Дж. Мейер ; пер. О.А. Ботязова. – Сидней, Гамбург, 1990. – 182 с.
8. Римский клуб : история создания избранных докладов и выступлений, официальные материалы / Сост. Е. Нетесова, Дж. Гвишиани, А. Колчин, А. Сейтов. – М. : Едиториал УРСС, 1997. – 384 с.
9. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер ; пер. А. Ворошук, С. Пегов. – М. : Terra Fantastica, АСТ, Neoclassic, 2003. – 384 с.